

on konstruktivan ili ponekad destruktivan – ni Jugoslavije ni izložbe o njoj ne bi moglo biti.

Izložbu *Jugoslavija: od početka do kraja* potrebno je preporučiti svakomu tko se profesionalno bavi suvremenom poviješću ili njome krati slobodno vrijeme, svakomu tko pripada naraštajima koji se još uvijek sjećaju Jugoslavije i svima onima koji su rođeni na tom prostoru nakon njezina raspada. Izložba je postavljena tako da računa i s viškom i s nedostatkom predznanja te je primjerena za šaroliku publiku. Povjesničar će u izložbi primijetiti rukopis svojih kolega i shvatiti razloge za izbor svakoga podatka, predmeta, dokumenta, fotografije, zvučnog ili filmskog isječka. Izložba počiva na znanstvenim temeljima i nema namjeru stvaranja novih napetosti, ali može izazvati različite reakcije jer se bavi poviješću još uvijek živih ljudi i poviješću koja je u znanstvenoj i široj javnosti – zapravo javnostima u današnjih barem sedam različitih sredina – još uvijek *vruća*. Stoga s velikim zanimanjem treba očekivati pretakanje ove izložbe u stalni prostor i stalni postav, što bi mogao biti novi poticaj za razmjenu gledišta te znanstvenu i kulturnu suradnju na postjugoslavenskom prostoru.

IGOR DUDA

Vladimir IVANOVIĆ, *Geburtstag pišeš normalno. Jugoslavenski gastarbajteri u SR Nemačkoj i Austriji 1965.-1973.*, Institut za savremenu istoriju, Beograd, 2012., 400 str.

Vladimir Ivanović znanstvenik je pri beogradskom Institutu za savremenu istoriju. Na beogradskom Filozofskom fakultetu doktorirao je 2011., a ova monografija rezultat je toga doktorskog istraživanja. Predmet njegova proučavanja su Jugoslaveni migranti koji su 60-ih i 70-ih godina XX. stoljeća stigli u Austriju i SR Njemačku. Valja spomenuti da je ovo prva historiografska monografija s prostora bivše Jugoslavije koja obrađuje temu migracije jugoslavenskih radnika. Ona je, ne samo po izboru teme i konceptualnim pristupima nego i po metodološkim rješenjima i spoznajama koje donosi, početnica i uzorna monografija za historiografsku struku. Sastoji se od predgovora, uvoda, šest poglavlja, zaključka i rezimea.

Predgovor (str. 7.–30.) osvjetljava izbor teme i načine rada u istraživanju, navodi se arhivska građa koju je autor koristio u istraživanju i daje se pregled literature. Autor je htio sagledati iz jugoslavenske perspektive važno pitanje poslijeratne europske povijesti. Naime 60-ih godina XX. stoljeća Europa se susrela s novom vrstom migracija, tzv. privremenom ekonomskom migracijom, koja je dovela do nastanka novih nacionalnih manjina u zapadnoj Europi. Zemlje koje su imale nestašicu radne snage, napose SR Njemačka, Francuska, Austrija i Švicarska, primale su i zapošljavale strane radnike iz ponajviše južnoeuropskih zemalja. Autor naglašava da se od samih početaka masovnoga zapošljavanja zapadnoeuropske zemlje nisu postavile kao useljeničke zemlje tradicionalnoga tipa, nego se jasno stavljalo na znanje da su one zemlje privremenoga useljavanja. Strani radnici prihvaćani su kao najamna snaga koja će se po potrebi unajmljivati, a kada je nepotrebna – otpuštati. Stoga su radnici koji su odlazili na privremeni rad imali namjeru u kratko vrijeme što više uštedjeti i vratiti se u domovinu. Situacija se s godinama mijenjala i mnogi su radnici dobili dugotrajnije boravišne i radne dozvole, pa se njihova svijest o boravljenju u stranoj zemlji izmijenila, a useljeničke

države postupno su mijenjale politiku prema njima i poticale njihovu integraciju. Rezultat toga je činjenica da se njihov privremeni boravak pretvorio u trajni.

Jugoslavija se već početkom 60-ih godina XX. stoljeća uključila u te migracijske procese i bila je tadašnja jedina socijalistička zemlja koja se odlučila za izvoz radne snage. Autor je ovim radom htio odgovoriti na pitanja koji su Jugoslaveni otišli, što ih je navelo na odlazak, s kakvim su se problemima suočavali, kakav je bio odnos sredine u koju su došli, kakav pak odnos Jugoslavije prema njima te jesu li oni utjecali na politiku svoje zemlje. Istraživanje je obuhvatilo jugoslavenske radnike koji su tijekom 60-ih i 70-ih otišli na privremeni rad u SR Njemačku i Austriju. Te dvije zemlje zapošljavale su više od 80% jugoslavenskih gastarbajtera. Prema autoru, važno je inzistirati na jasnom određenju pojma gastarbajter, koji se udomaćio u kolokvijalnom govoru na prostorima bivše Jugoslavije. Njime se označava onoga tko je na rad u inozemstvo otišao tijekom 60-ih i početkom 70-ih godina XX. stoljeća s namjerom da u što kraćem vremenu zaradi što više novca i vrati se u domovinu. Kasnije migracije ljudi u 1980-ima i 1990-ima ne treba nazivati gastarbajterskim, niti djecu i unučad gastarbajtera treba vezati uz spomenutu definiciju.

“Uvod” (str. 31.–48.) daje pregled političke slike poslijeratne Europe u 60-im godinama XX. stoljeća, kada se dogodilo privredno čudo u SR Njemačkoj i Austriji. Ubrzani razvoj njemačke privrede omogućen je 1950., kada započinje Korejski rat, a na svjetskom tržištu naglo je povećana potražnja za njemačkim proizvodima. Austrija je doživjela sličan privredni razvoj, iako je obnova austrijske privrede išla sporijim tempom. Jugoslavensko društvo također je nakon Drugog svjetskog rata doživjelo svoje “zlatno doba” što se tiče ekonomske situacije. Tada se ono transformiralo iz agrarnoga u industrijsko i urbano, ali 1960-ih došlo je do usporavanja industrijskoga rasta. Država više nije mogla računati na vanjsku financijsku pomoć kakvu je prethodno dobivala, pa je 1965. započela privredna reforma. Zbog teškoća u plasmanu robe i usluga, jugoslavenska su poduzeća obustavila primanje novih radnika, nakon čega je došlo i do masovnog otpuštanja s posla, a problem nezaposlenosti mogao se djelomično riješiti izvozom radne snage.

Prvo poglavlje, naslovljeno “Migracijska politika SFRJ i odlazak jugoslavenskih građana na rad u inozemstvo” (str. 49.–82.), prati različite faze u jugoslavenskoj migracijskoj politici. Ističe se da je Jugoslavija bila jedina socijalistička zemlja koja se odlučila za izvoz radne snage, ali na početku, sve do 1962., vlast je represivna prema pitanju migracija i pokušava potencijalne iseljenike zadržati u zemlji. Zakon o amnestiji donjet je 1962. i tada se mijenja odnos vlasti prema privrednoj emigraciji. Od 1965. donose se zakonske regulative čiji je prvotni cilj da se poveća broj ljudi koji su željeli ići na privremeni rad, a ta treća faza maksimalizacije traje do 1972., kada se pak donose zakoni kojima se trebalo migracijski val staviti pod punu kontrolu.

Autor naglašava da je prva skupina radnika koja je našla posao u inozemstvu to radila na vlastitu inicijativu. Odlazili su potajno, po preporuci prijatelja i rođaka, bez putnih isprava, bez znanja jezika, posredstvom raznih osoba ili poduzeća, budući da su strane tvrtke otvoreno tražile jeftinu radnu snagu u Jugoslaviji. Broj radnika koji je odlazio iz Jugoslavije u SR Njemačku, Austriju, Švedsku i Francusku vrtoglavo je rastao iz godine u godinu. Zbog nepostojanja međudržavnih ugovora jugoslavenski su radnici ovisili o privrednim kretanjima dotične zemlje. Preko političkog azila došli bi do boravišne i radne dozvole u Njemačkoj, gdje su najviše odlazili u Stuttgart i pokrajinu Sjeverna Rajna-Vestfalija (Nordrhein-Westfalen). Jugoslavenska diplomatska predstavništva nisu im pomagala, pa su se radnici obraćali jugoslavenskoj ekstremnoj

emigraciji. Prihvaćali su i najteže poslove, pokazivali su dobre radne kvalitete, a plaća im je bila osnovni poticaj za ostanak. Dobivali su i veće nadnice od drugih stranih radnika jer su radili bez ugovora. Jugoslavenska vlada suočila se s fenomenom odlaska radnika tek kada je pojava postala masovna, a jugoslavenski radnici počeli odbacivati jugoslavenske putovnice. Bilateralnim sporazumima Jugoslavija je 1965. s Austrijom i 1968. sa SR Njemačkom regulirala pitanje zapošljavanja radnika. Ipak, radnici su i dalje zaobilazili zavode i odlazili samostalno. Popis stanovništva iz 1971. obuhvatio je i radnike na "privremenom radu" u inozemstvu te je utvrđeno da se 671 000 radnika nalazi na privremenom radu u inozemstvu. U SR Njemačkoj bilo ih je oko 61%, a u Austriji oko 12%. Najviše se odlazilo iz jugozapadne Bosne, zapadne Hercegovine i Dalmatinske zagore, a općina s najvišom stopom migranata bila je općina Imotski. Taj popis stanovništva utjecao je na osvješćivanje državnoga vrha, zato se stvara nova strategija, koja je trebala dovesti do postupnog vraćanja jugoslavenskih radnika iz inozemstva i sprečavanja novoga masovnog odlaska. Osnovne smjernice nove migracijske politike donesene su na sjednici Predsjedništva SFRJ i SKJ 1973. godine. Zakon koji je stupio na snagu bio je prilično restriktivan, a donesen je iste godine kada je zbog naftne krize zaustavljeno masovno zapošljavanje radne snage u zapadnoj Europi.

Drugo poglavlje, "Put u pečalbu" (str. 83.-142.), daje povijesni pregled uzroka i početaka zapošljavanja u SR Njemačkoj i Austriji te proučava načine na koje su jugoslavenski građani odlazili u inozemstvo. Prvi problemi oko zapošljavanja javljaju se 1952., kada je u SR Njemačkoj nedostajalo radnika u poljoprivredi. Prvi strani radnici koji su došli bili su Talijani. Ugovor o angažiranju inozemne radne snage koji je Zapadna Njemačka potpisala s Italijom 1955. poslužio je kao polazna osnova za sklapanje ugovora s ostalim zemljama izvoznicama radne snage (Španjolska, Grčka, Turska, Portugal, Jugoslavija). Izbijanje naftne krize 1973. omogućilo je vladi da provede obustavu nekontroliranog zapošljavanja, u trenutku kada su strani radnici činili 10% cjelokupnog njemačkog stanovništva. Austrija se kasnije, tijekom 1960-ih, uključila u migracijske procese radne snage. Prema vladinu programu, broj stranih radnika nije smio biti veći od 10% cjelokupne radne snage u zemlji. Austrija je također pokušala pravno regulirati angažman radne snage iz inozemstva, a najvažniji potpisani ugovor bio je onaj s Jugoslavijom iz 1965., jer je gotovo 80% stranih radnika bilo iz Jugoslavije. Prijeljev stranih radnika obustavljen je 1974., kada je zabranjeno izdavanje radne i boravišne dozvole strancima koji u Austriju dođu kao turisti.

Jugoslavija je prvotno, u drugoj polovini 1950-ih, odlazak u inozemstvo smatrala neprijateljskim postupkom. Ipak, jugoslavenski su građani iznalazili načine da se zaposle u inozemstvu i njihov je broj rastao iz godine u godinu. Premda je jugoslavenska vlada potpisala sporazume s Austrijom i SR Njemačkom oko reguliranja zapošljavanja jugoslavenskih radnika, još uvijek se više od polovine radnika zapošljavalo mimo sporazuma, a radnici zaposleni po sporazumu često su bili oštećeni. Zapošljavalo se preko prijatelja i rođaka te se radilo "na crno", što je u Njemačkoj tijekom 1970-ih postala masovna pojava.

Treće poglavlje, "Svijet radnika u SR Njemačkoj i Austriji" (str. 143.-220.), istražuje probleme s kojima su se jugoslavenski radnici susreli prilikom dolaska u stranu zemlju. Među ostalim, to su bili problemi oko sređivanja boravišne i radne dozvole, ispunjavanja porezne kartice, osiguranja i ostvarivanja prava na dječji doplatnik. Autor se osvrnuo na institucije koje su im pružale pomoć, primjerice na djelovanje njemačke karitativne organizacije *Arbeiterwohlfahrt* (AWO), koja je nudila besplatnu pomoć stranim radnicima. Važnu ulogu u životima jugoslavenskih radnika u Austriji i Nje-

mačkoj imale su vjerske organizacije, pogotovo Katolička crkva preko svojih katoličkih misija, dok je aktivnost Srpske pravoslavne crkve bila mnogo manjeg obima. Veliki utjecaj na jugoslavenske radnike imala je politička ekstremna emigracija u SR Njemačkoj. To je bila zemlja u kojoj se našao najveći broj političkih izbjeglica i grupa koje se nisu slagale sa SFRJ. Kako su radnici odlazili u Njemačku, često su se obraćali emigraciji za pomoć, a pripadnici emigracije pomagali su tim ljudima u pronalaženju zaposlenja i davanju savjeta. U SR Njemačkoj najviše je bilo hrvatske političke emigracije, bile su registrirane mnogobrojne organizacije koje su napadale jugoslavenske konzulate i privredna predstavništva. Tijekom 1970-ih ulice njemačkih gradova postale su poprište pravog rata između jugoslavenskih tajnih agenata i ekstremne emigracije. U Austriji se utjecaj neprijateljske emigracije na jugoslavenske radnike gotovo nije osjećao. Austrija je bila politički neutralna i nije dopuštala organizaciju ekstremističkih aktivnosti.

Završni dijelovi ovoga poglavlja posvećeni su pitanju školovanja jugoslavenskih radnika i njihove djece u Austriji i SR Njemačkoj. Autor naglašava da se recesija iz 1966./67. u SR Njemačkoj odrazila na nekvalificirane radnike, ali tom prilikom Jugoslaveni nisu bili otpušteni jer je većina bila kvalificirana za poslove koje su obavljali. Važna tema na koju se autor osvrće jest i pitanje migracije djece i problema oko njihova obrazovanja u njemačkom i austrijskom školskom sistemu, koji se umnogome razlikovao od jugoslavenskoga. Zbog nedovoljnog znanja njemačkog jezika jugoslavenska djeca najviše su se upisivala u glavne škole. Obrazovni status njihovih roditelja također je igrao značajnu ulogu, jer su roditelji htjeli da djeca što prije završe školu i potraže zaposlenje. Problem u Austriji bio je taj da, pored opće školske obveze, oko trećina jugoslavenske djece nije uopće posjećivala škole. Sve do 1973. gotovo da nije postojao nikakav oblik dopunske nastave ili pripremnih razreda koji bi olakšali djeci da nauče njemački jezik, pa su djeca jugoslavenskih radnika često slana u posebne škole (*Sonderschule*); oko četvrtine jugoslavenske djece pohađalo je te škole, a kada su ih završavali, nisu imali iste uvjete kao i djeca koja su pohađala redovnu školu. Jugoslavenska dopunska nastava za djecu radnika u inozemstvu počela je tek 1970. u SR Njemačkoj, u Austriji krajem 1975., a uključivala je nacionalnu grupu predmeta. Sve vlade još su se držale principa privremenosti i smatrale da će se djeca kao i roditelji vratiti u zemlju iz koje su došli.

Četvrto poglavlje, "Svakodnevnica" (str. 221.–266.), daje pregled načina na koje su jugoslavenski radnici provodili svakodnevnicu u SR Njemačkoj i Austriji. Autor se najprije osvrće na pitanje stanovanja i načine provođenja slobodnoga vremena. Najveći broj jugoslavenskih radnika imao je prvi smještaj u barakama, odnosno domovima. Radnici su prihvatili taj smještaj jer jeftiniji nisu mogli dobiti. Kako se njihov boravak u inozemstvu produživao, tako su napuštali kolektivni smještaj i tražili namještene sobe ili stanove, jer su mnogi dovodili obitelji sa sobom. Strani radnici najčešće su bili primorani unajmljivati stanove u vrlo lošem stanju, u zgradama u kojima nije želio živjeti ni jedan Nijemac, a slična situacija bila je i u Austriji. Mnogi Jugoslaveni u Austriji riješili su stambeno pitanje preuzevši kućepaziteljske stanove u zgradama. Bili su obvezni brinuti se o zgradi, ali nisu morali plaćati stanarinu i dobivali su izvjesnu naknadu.

Autor se posebno osvrće na pitanje slobodnoga vremena jugoslavenskih radnika. Nakon dolaska prvih jugoslavenskih radnika u Austriju i SR Njemačku postalo je jasno da oni provode slobodno vrijeme drugačije od domaćih stanovnika. Odlazak na željezničku stanicu subotom i nedjeljom postao je za njih ritual koji se gotovo nije propuštao, željezničke stanice u velikim gradovima postale su i ostale glavna neformalna

mjesta sastajališta jugoslavenskih radnika, njihovi neformalni klubovi. Autor izdvaja da je postojalo više razloga zbog kojih su željezničke stanice privlačile radnike: do njih se moglo relativno lako doći, boravak gotovo da nije opterećivao novčanik radnika, a oni su pazili na svaki zarađeni pfenig ili šiling. Iako nisu bili omiljeni upravi željezničkih stanica i lokalnom stanovništvu, radnici su neprestano dolazili jer su stanice za njih bile izvor informacija.

Kako se produžavao boravak na privremenom radu, tako se mijenjao i način korištenja slobodnog vremena. Mnogi su radnici u međuvremenu osnovali obitelji i bila im je ugodnija zabava u prirodi. Stanovnici njemačkih i austrijskih gradova počeli su se u parkovima susretati sa stranim radnicima koji su svoja okupljanja pretvarali u vašare. Na taj je način nastao balkanski Woodstock 1972. u Beču, a vrhunac tih okupljanja preko ljetnih vikenda bio je 13. kolovoza, kada se skupilo oko 3500 jugoslavenskih radnika, i to je bio najveći skup gastarbajtera koji je Austrija do tada vidjela. Poslije su jugoslavenski radnici samoinicijativno osnovali klubove jer su osjetili potrebu za mjestima na kojima bi se mogli povremeno okupljati i provoditi slobodno vrijeme. Klubovi su se mogli organizirati po regionalnoj, državnoj i nacionalnoj pripadnosti, pri čemu samoorganizacije radnika uživaju potpunu slobodu.

Peto poglavlje, "Utjecaj radnika na SFRJ" (str. 267.-296.), govori o redovnim putovanjima radnika kući i njihovu utjecaju, koji se najviše očitovao kroz transfer deviza. Kad god se ukazala prilika, gastarbajteri su putovali u rodno mjesto, a taj odlazak kući donosio je socijalnu afirmaciju i priznavanje njihova rada. Najmasovniji pokret na jug odigravao se tijekom božićnih i novogodišnjih praznika. Udio njihove štednje stalno je rastao i imao je značajnu ulogu u platnom balansu Jugoslavije. Jugoslavenske su banke početkom 1970-ih počele organiziranije nastupati u inozemstvu, olakšale su transfer deviza, uvedene su i pokretne štedionice. Najveći dio radnika iskoristio je ušteđevinu za nabavku nekretnina, ulaganja su se uglavnom odnosila na izgradnju ili kupovinu kuće, stana, popravak postojećih kuća ili kupovinu građevinskog zemljišta i podizanje vikendica. Gradile su se velike kuće koje nisu odgovarale potrebama domaćinstava, iz uvjerenja u uspješnost rada u inozemstvu. Kuće su postale ostvarenje sna, odnosno potvrda vlastitog uspjeha i bogatstva u životu. Država je poticala i osnivanje deviznih poduzeća koja bi se financirala sredstvima radnika na privremenom radu u inozemstvu. Općina Imotski bila je poznata po najvećoj stopi emigracije u Europi, na jednog zaposlenika kod kuće dolazila su tri zaposlenika u inozemstvu. Imotski je dostigao europsku slavu zbog prvog deviznog poduzeća Pionirka, otvorenog 1974. od sredstava radnika na privremenom radu u inozemstvu. U Jugoslaviji je do kraja 70-ih otvoreno oko 30 deviznih tvrtki. Postupno se rađala ideja „deviznim uštedama do radnog mjesta“ i Ustavom 1974. to je i potvrđeno. Radnici više nisu oročavali sredstva, nego su kupovali obveznice pojedinih poduzeća u određenom iznosu, čime su sebi jamčili za pošljavanje. Primjeri "kupovine radnih mjesta" postali su brojni tijekom 1970-ih.

Šesto poglavlje, "Slika gastarbajtera u domaćoj i stranoj javnosti" (str. 297.-318.), objašnjava kakva je bila percepcija stanovništva zemalja u kojima su se našli jugoslavenski gastarbajteri te kakva je bila slika u jugoslavenskoj javnosti o ljudima koji su otišli na privremeni rad. Jugoslavenski gastarbajter bio je za prosječnog Austrijanca nešto poput nužnog zla. Došljake su stoga prozivali Čuš, što je pogrdna oznaka za sve Balkance ili one čija je domovina još južnije. Početkom 1972. počela je u Austriji kampanja za tolerantniji odnos domaćina prema stranim radnicima, pa su osvanuli plakati koji su pozivali građane na to. Kampanjom se htjelo ukazati na to da su gastarbajteri neophodni privredi zemlje i da bez njihove pomoći ne bi bilo ni prosperiteta. Cilj je

bio da se pogrдна riječ Čuš zamijeni novim nazivom Kolarić. To je ime postalo sinonim za gastarbajtere u svim novinskim člancima i tekstovima. Kampanja za toleranciju imala je veliki uspjeh. Javila se u narednim godinama i nova slika Kolarića koja govori o njegovu uspjehu u Austriji.

U SR Njemačkoj suočili su se s fenomenom stranih radnika znatno prije negoli u Austriji, a i u toj je zemlji odnos prema njima bio vrlo sličan. Njemački tisak također je obilovao člancima s već uvriježenim predrasudama o stranim radnicima, rijetki su bili mediji koji su se bavili temom stranih radnika ukazujući na njihove probleme. Jugoslavenski radnici na neki su način bili u prednosti u odnosu na druge strane radnike, ne bez osnove, jer su ih njemački poslodavci hvalili i isticali da su vrijedni i disciplinirani.

Tisak u Jugoslaviji neprestano je pisao o ovoj tematici, tekstovi su bili senzacionalističke naravi, također su prevladavale stereotipne slike o gastarbajterima. Jugoslaven-skom tisku bilo je stalo da prikaže jugoslavenske radnike kao najvrednije, stalno se pisalo o njihovoj marljivosti kao jednoj od osnovnih osobina. Riječ je o svojevrsnom etnocentrizmu i činjenici da nitko nije postavljao pitanje zašto su otišli i zašto ih nitko nije cijenio u vlastitoj zemlji. Tijekom godina počela se formirati tipična slika gastarbajtera kao radiše i štediša. Žene su često bile zanemarene kao predmet migracije i u zadnjem dijelu ovoga poglavlja autor posvećuje pozornost Jugoslavenkama koje su do 1971. činile trećinu jugoslavenskih radnika u inozemstvu. Njihov se položaj promijenio, oslobodile su se patrijarhalnih okova. Postale su glavne u uzdržavanju obitelji ili su bile ravnopravne sa svojim muževima u doprinosu obiteljskom budžetu.

Zaključak (str. 319.–328.) nudi sažetak činjenica koje je autor prethodno iznio, a pored toga govori se o promjenama u migracijskoj politici njemačke i austrijske vlade od 1970-ih do današnjeg dana. Stajališta prema stranim radnicima u njemačkoj politici mijenjala su se ovisno o promjenama na političkom vrhu. Uglavnom se zagovarala njihova integracija u njemačko društvo. Debate ni danas nisu prestale, a velika većina odnosi se na Turke, budući da Turska daje svojim gastarbajterima plave karte i time imaju ista prava kao i ostali turski državljani. Danas u Njemačkoj 19% sveukupnoga stanovništva čine stranci, najbrojniji su Turci (2,9 milijuna), slijede Poljaci (1,4 milijuna), a treća skupina po brojnosti su ljudi s prostora bivše Jugoslavije (1,3 milijuna). Promjene u njemačkim zakonima o stjecanju državljanstva iz 1998. bile su važne za daljnji postupak integracije stranaca u njemačko društvo. Prema njima, sva djeca stranaca rođena u Njemačkoj automatski su stekla njemačko državljanstvo i zadržala državljanstvo svojih roditelja, a u dobi između 18. i 23. godine morali su se odlučiti za jedno od ta dva državljanstva.

Broj stranaca u Austriji znatno je porastao u razdoblju između 1987. i 1994., što je dovelo do niza reformi koje su se odnosile na pravni položaj stranaca. Austrijska politika zaoštrila se oko kriterija za dobivanje državljanstva i pitanja spajanja obitelji, a imigracija je danas ograničena na visokokvalificiranu radnu snagu. Najbrojnija skupina stranaca u Austriji su ljudi s područja bivše Jugoslavije (oko 322 000), a slijede ih Turci (oko 127 000). Kao i u Njemačkoj, i u Austriji se najviše govori o problemu integracije Turaka.

Završni "Rezime" (str. 329.–333.) donosi ključne činjenice svih prethodnih poglavlja. Naglašava se kako su zapadnoeuropske zemlje koje su zapošljavale strane radnike inzistirale na privremenosti njihova useljavanja, ali kako je ta privremenost u konačnici dovela do nastanka svojevrsnih novih nacionalnih manjina u zapadnoj Europi.

Ova prvorazredna monografija donosi mnogo vrijednih i do sada neobrađenih povijesnih činjenica. Počiva na komparativnoj perspektivi, interdisciplinarnom pri-

stupu i analizi različitih tipova izvora. Autor ne nudi samo interpretaciju državnih migracijskih politika SR Njemačke, Austrije i Jugoslavije prema radnicima koji su emigrirali i napustili svoju domovinu nego istražuje i njihovu svakodnevicu, načine odlaska u inozemstvo, različite probleme s kojima su se susretali te osobine njihova transnacionalnog identiteta. Odgovara i na pitanje kako su oni utjecali na jugoslavensko društvo te kako su ih percipirale domaća i strana javnost. Neprestano pri tome naglašava promjene koje su se događale i u državnim politikama, i u javnosti, i u sferi privatnosti jugoslavenskih radnika u inozemstvu u razdoblju dvaju desetljeća, 60-ih i 70-ih godina XX. stoljeća. Zbog toga će ova monografija među povjesničarima s prostora bivše Jugoslavije dugo ostati vrijedan izvor informacija i početnica za teme koje će se, sudeći prema trenutačnim svjetskim historiografskim kretanjima, na našem prostoru pomnije istraživati tek u nadolazećem vremenu.

MAJA CRNJAC

Radina VUČETIĆ, *Koka-kola socijalizam. Amerikanizacija jugoslovenske popularne kulture šezdesetih godina XX veka*, Službeni glasnik, Beograd, 2012., 473 str.

Brandovi, filmovi, tvrtke i ljudi poput Coca-Cole, Marlboro cigareta, McDonald'sa, Levis traperica, Ernesta Hemingwaya, *Casablanca*, *Gradanina Kanea*, Georgea Gershwin, Johna Cagea, Herberta Marcusea, Andyja Warhola, Microsofta ili Applea prosječnome građaninu zemalja bivše Jugoslavije čine se sasvim prirodni, kao da su oduvijek ovdje i sastavnica prostora na kojem oni žive. No srpska povjesničarka Radina Vučetić pokazuje da to nije tako. U svojoj najnovijoj knjizi *Koka-kola socijalizam* priča o šezdesetim godinama dvadesetog stoljeća u Jugoslaviji, odnosno o razdoblju u kojem je proces amerikanizacije Jugoslavije bio najizraženiji.

Radina Vučetić docentica je na Filozofskom fakultetu u Beogradu, na Odeljenju za istoriju. Knjiga *Koka-kola socijalizam* nastala je kao derivat doktorske disertacije *Amerikanizacija u jugoslovenskoj popularnoj kulturi 1960-ih* obranjene na Filozofskom fakultetu u Beogradu u okviru projekta "Jugoslavija i izazovi hladnog rata 1945.-1989./1990". Autorica je knjiga *Evropa na Kalemegdanu. "Cvijeta Zuzoric" i kulturni život Beograda 1918-1941* (Beograd, 2003.) i *Život u socijalizmu 1945-1980* (Beograd, 2011.).

U predgovoru (str. 13.-25.) autorica objašnjava motive bavljenja temom amerikanizacije Jugoslavije te uvodi u knjigu nabranjem najpoznatijih ličnosti i brandova karakterističnih za Sjedinjene Američke Države, a dostupnih u Jugoslaviji od šezdesetih godina 20. stoljeća. Isto tako daje osobni osvrt i osobnu priču o tome kako je ona proživjela djetinjstvo u razdoblju najvećeg utjecaja Zapada na Istok. Ono što knjizi daje posebnu vrijednost jest činjenica da autorica već u predgovoru daje informacije o tome koja su bila njezina ograničenja i problemi prilikom pisanja te tako ostavlja mjesto i otvara nova istraživačka pitanja za buduće radove s istom ili sličnom tematikom. Kao poseban segment predgovora, kojem Vučetić daje podnaslov "O izvorima i literaturi, ili o okeanu, ribama i mamcu", predstavlja se dosadašnji historiografski rad na navedenoj temi. Navode se izvori i literatura dostupni za rad, strane i jugoslavenske provenijencije. Predgovor završava kraćim objašnjenjem o tome kako je knjiga nastala te zahvalom onima koji su pomogli u njenoj realizaciji.